

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



عنوان جزوه:

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی

مؤلف:

بهرام شفیعی

سرگروه تاریخ منطقه آبپخش

زمستان ۱۳۹۸

## درس اول

### ۱- تاریخ‌نگاری سنتی

- تاریخ‌نگاری سنتی، ادامه وقایع‌نگاری‌ها و مجلس‌نویسی‌های دوره صفوی و پیش از آن محسوب می‌شود.
  - مورخان سنتی اغلب اهل شعر و ادب بودند و آثار خود را با خصوصیات ادبی تألیف می‌کردند.
- برجسته‌ترین ویژگی‌های تاریخ‌نگاری سنتی:

- تأکید بر تاریخ سیاسی و نظامی و شرح طولانی زندگی شاهان، جنگ‌ها و فتوحات.
- بی‌توجهی به زندگی اجتماعی و حیات فرهنگی و اقتصادی مردم
- بی‌توجهی به علل و نتایج رویدادها و تحولات تاریخی
- داشتن روحیه تملق و چاپلوسی
- تأکید بر مصنوع و متکلف نویسی و پرهیز از ساده‌نویسی
- بی‌توجهی به سنجش و نقد منابع.

### تاریخ‌نگاری عصر افشاریه و زندیه

- شیوه تاریخ‌نگاری دوران افشاریه و زندیه استمرار تاریخ‌نویسی عصر صفویان بود.
- میرزا مهدی‌خان استرآبادی، مورخ دربار نادرشاه افشار، در کتاب‌های جهانگشای نادری و دره‌ی نادره فتوحات نادر را شرح می‌دهد و وی را ستایش می‌کند.
- میرزا محمدصادق موسوی، نویسنده تاریخ گیتی گشا، نیز تاریخ زندیه را با اسلوبی مصنوع و دشوار همراه با تملق‌گویی از فرمانروایان زند نوشته است.

### ۲- تاریخ‌نگاری جدید

- در دوره معاصر شکل جدیدی از تاریخ‌نگاری در ایران رواج یافت که از نظر بینش و روش با تاریخ‌نویسی سنتی متفاوت بود.
- زمینه‌های پیدایش تاریخ‌نگاری جدید: ۱- جنگ‌های ایران و روسیه در دوران پادشاهی فتحعلی‌شاه قاجار و توجه زمامداران و نخبگان ایران به دنیای غرب ۲- ترجمه آثار اروپایی از زمان عباس میرزا (ولیعهد فتحعلی‌شاه) ۳- تأسیس مدرسه دارالفنون و ایجاد دارالطباعه دولتی و دارالترجمه همایونی در زمان ناصرالدین‌شاه ۴- گسترش فعالیت علمی شرق‌شناسان، کتیبه‌های بیستون و طاق‌بستان رمزگشایی شد و اطلاعات دقیق و جدید درباره تاریخ ایران به دست آمد.
- زمامداران و نخبگان ایران با مقایسه وضعیت ایران و غرب در جست‌وجوی درک علل پیشرفت جوامع غربی و عقب‌ماندگی جامعه ایران برآمدند.
- محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه، از مورخان مشهور عصر قاجار، یکی از چهره‌های برجسته فرهنگی این دوره بود که به ریاست دارالترجمه همایونی برگزیده شد. در دوره ریاست او آثار فراوانی به فارسی ترجمه شد.
- گسترش کشفیات باستان‌شناسی در ایران منابع نوینی را پیش روی مورخان قرارداد و زمینه تحولی عمیق و اساسی را در تاریخ‌نگاری سنتی ایران فراهم آورد.
- سر هنری راولینسون، سیاستمدار انگلیسی در عصر قاجار، نخستین شرق‌شناسی بود که با مطالعه کتیبه بیستون موفق به خواندن خط میخی شد.

### انتقاد به تاریخ‌نویسی سنتی

- **خاوری شیرازی:** از پیشگامان انتقاد به تملق و متکلف‌نویسی، خاوری شیرازی مورخ مشهور زمان فتحعلی شاه و نویسنده تاریخ ذوالقرنین است. او به حقیقت‌نویسی و مختصر‌نویسی علاقه نشان داد و تملق‌گویی را نکوهش کرد. خاوری شیرازی در مورد تملق‌گویی نوشته است: «تاریخ‌نگار را هم لازم است که راست‌گفتاری پیشه کند ... فرشته را دیو نخواند و دیو را فرشته نداند.»
- **میرزا محمدجعفر خورموجی:** میرزا محمدجعفر خورموجی، از مورخان عصر ناصری و مؤلف کتاب حقایق الاخبار ناصری، که از منتقدان تملق‌گویی بوده، نخستین کسی است که واقعیت قتل امیرکبیر را بازتاب داده است.
- **محمدحسن خان اعتمادالسلطنه** گام‌های بلندی در حوزه تاریخ‌نویسی عصر قاجار برداشت. او در یکی از آثارش به نام **صدالتواریخ**، امیرکبیر را ستایش می‌کند.
- **میرزا فتحعلی خان آخوندزاده:** میرزا فتحعلی خان آخوندزاده (۱۲۲۸-۱۲۹۵ق)، با اینکه مورخ نبود، تاریخ‌نویسی سنتی را به شیوه علمی نقد کرد. میرزا فتحعلی خان آخوندزاده در رساله ایراد، شیوه تاریخ‌نویسی رضاعلی‌خان هدایت را به دلیل استفاده او از شعر در بیان رویدادها و به کار بردن الفاظ مصنوع ادبی موردانتقاد قرار داد.
- **میرزا آقاخان کرمانی:** مورخ عصر قاجار، نیز در رواج تاریخ‌نگاری جدید گام‌های مؤثری برداشت. او معتقد بود که مورخان جدید اروپایی با بررسی سیر حوادث و مطالعه علل و نتایج رویدادها به قوانینی دست‌یافته‌اند که آن را «حکمت تاریخی» می‌نامند.

### روش تاریخ‌نگاری جدید

- در دوره معاصر به تدریج شرایط و بستر مناسبی برای ظهور تاریخ‌نگاری جدید در ایران فراهم آمد.
- **ویژگی‌های روش تاریخ‌نویسی جدید:** ۱- استفاده از روش تحقیق علمی ۲- بهره‌برداری از منابع و اسناد و مدارک معتبر و گزینش و نقد آن‌ها در ارزیابی رویدادهای تاریخی ۳- به کار بردن زبان ساده و بدون تکلف ۴- بهره‌گیری از یافته‌های باستان‌شناسی، زبان‌شناسی، جغرافیا، جامعه‌شناسی و اسطوره‌شناسی در مطالعه تاریخ
- **عوامل ترویج و توسعه و رشد روش پژوهش علمی تاریخ در ایران:** ۱- گسترش مدارس جدید ۲- تأسیس دانشگاه و رواج آموزش تاریخ به‌عنوان یک‌رشته علمی در دوره معاصر ۳- ایجاد مراکز تحقیقاتی و نشریات تخصصی در حوزه مطالعات تاریخی ۴- تألیف، ترجمه و نشر کتاب‌ها و مقاله‌های علمی فراوان.

### بینش تاریخ‌نگاری جدید

- **تفاوت بینش تاریخ‌نگاری سنتی و جدید:** اساس کار تاریخ‌نگاری سنتی، بررسی زندگی پادشاهان و شرح فتوحات آنان بود اما در تاریخ‌نویسی نوین، جنبه‌های گوناگون حیات انسانی اعم از سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی بررسی می‌شود.
- **عوامل مؤثر بر دگرگونی بینش مورخان ایرانی:** ۱- انقلاب مشروطیت ۲- نفوذ و دخالت کشورهای استعمارگر ۳- جنگ‌های جهانی اول و دوم و اشغال ایران ۴- کودتاهای ۱۲۹۹ و ۱۳۳۲ش ۵- جنبش ملی شدن نفت و انقلاب اسلامی.
- **کتاب تاریخ بیداری ایرانیان:** بینش انقلاب مشروطیت در کتاب تاریخ بیداری ایرانیان نوشته میرزا محمد ناظم الاسلام کرمانی (۱۲۸۰-۱۳۳۷ق) دیدار شده است. نویسنده این کتاب ضمن توجه به مردم، نقش طبقات اجتماعی مختلف را در انقلاب مشروطیت نشان داده است.

گونه‌های منابع تاریخی در دوره معاصر

## جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیع سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

- منابع پژوهش دوره معاصر تاریخ ایران نسبت به دوران پیش از آن، کثرت و تنوع فراوانی دارند.
- **عمده ترین منابع مهم تاریخ معاصر ایران:** انواع کتابها (تاریخی، ادبی، خاطرات، سفرنامه‌ها، زندگینامه‌ها «تراجم» و...); نشریات (روزنامه‌ها و مجلات); اسناد و منابع آرشیوی، بناها، وسایل و ابزارها.

### الف) کتابها

- **انواع کتابهای تاریخی:** مورخان ایرانی با دو رویکرد سنتی و جدید کتابهای متعددی در موضوع تاریخ نوشته‌اند؛ همچنین در دوره قاجار چند تن از اروپاییان که اغلب مدتی را در ایران به سر برده بودند، کتابهایی درباره تاریخ ایران نوشتند.
- **کتابهای خاطرات:** این آثار حاوی اطلاعات ارزشمندی درباره اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و شرح حال رجال این دوره‌اند که به ندرت در سایر منابع یافت می‌شود.
- **سفرنامه‌ها:** در عصر قاجار، سفرنامه‌نویسی گسترش فراوانی یافت. از ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه سفرنامه‌های متعددی به جامانده است.
- **انواع سفرنامه‌های عصر قاجار:** - برخی از مقام‌ها و رجال سیاسی، فرهنگی و اقتصادی دوره قاجار نیز سفرنامه‌های جالبی نوشته‌اند. - علاوه بر آن‌ها، عده‌ای از سفراء، مأموران، بازرگانان و جهانگردان خارجی هم خاطرات سفر خود به ایران را در قالب سفرنامه نوشته‌اند.
- **اهمیت سفرنامه‌های در تاریخ نویسی:** سفرنامه‌ها از نظر مطالعه تاریخ اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی اهمیت فوق‌العاده‌ای دارند و حاوی اطلاعات ارزشمندی درباره موضوع‌های اقتصادی مانند مالیات، گمرک، راه‌ها، مسائل اجتماعی از قبیل آداب و رسوم، پوشاک و تغذیه و مباحث فرهنگی، دینی، هنری و معماری هستند.

### ب) نشریات

- نشریه (روزنامه) به عنوان رسانه گروهی، یکی از ابداعات تأثیرگذار تمدن جدید غربی بود که در دوره قاجار به ایران راه یافت.
- نشریات از طریق آگاهی‌بخشی عمومی، تأثیرات فکری، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی زیادی بر جامعه ایرانی گذاشتند.
- اولین روزنامه ایران را میرزا صالح شیرازی، یکی در از دانشجویان اعزامی به انگلستان با عنوان کاغذ اخبار تهران منتشر کرد (۱۲۵۳ق.).
- امیرکبیر برای رشد آگاهی‌های سیاسی و اجتماعی مردم و توسعه فکری و فرهنگی جامعه، روزنامه وقایع اتفاقیه را منتشر کرد که بعداً به روزنامه دولت علیه ایران تغییر نام داد.
- به دلیل ماهیت استبدادی حکومت قاجار و نبود آزادی بیان، برخی از روزنامه‌نگاران در خارج از کشور اقدام به نشر روزنامه‌هایی به زبان فارسی کردند.
- پس از پیروزی انقلاب مشروطه، نشریات رشد سریعی پیدا کردند.
- بسیاری از احزاب و گروه‌های سیاسی، اجتماعی و مذهبی نشریات مخصوص به خود را منتشر کرده‌اند و پژوهش‌گران با مراجعه به این منابع سودمند می‌توانند دیدگاه‌ها و مواضع آنان را بررسی کنند.

### پ) اسناد و منابع آرشیوی

- **اسناد تاریخی:** اسناد تاریخی از مهم‌ترین منابع پژوهش تاریخی به شمار می‌آیند و شامل کلیه مکاتبات حکومتی، فرمان‌ها، معاهدات سیاسی، نامه‌های شخصی و اداری، اسناد مالی و قضایی، گزارش‌های اقتصادی، فرهنگی، نظامی و حقوقی می‌شوند.

➤ آرشیو ملی: با توجه به اهمیت اسناد در پژوهش‌های تاریخی، در بسیاری از کشورهای جهان محلی برای نگهداری، حفاظت، مرمت، طبقه‌بندی و آماده‌سازی آن‌ها و استفاده محققان ایجاد شده است که به آن آرشیو گفته می‌شود.

➤ آرشیو ملی هر کشور محل نگهداری اسناد و مدارک با ارزش و معتبر مربوط به آن کشور است.

➤ اهمیت اسناد در تاریخ‌نویسی: اسناد حاوی اطلاعاتی بسیار ارزشمند و منحصر به فرد درباره مسائل و موضوع‌های سیاسی، اداری، اقتصادی (مالی، ملکی و معاملات) و فرهنگی، دیدگاه و عملکرد افراد، شخصیت‌ها، احزاب و گروه‌های سیاسی، اجتماعی و مذهبی است.

#### ت) بناها، اشیا و وسایل

➤ آثار معماری شامل بناها، خیابان‌ها، کوچه‌ها و میدان‌ها، اشیا و لوازم به‌جامانده، سکه‌ها، جواهرآلات، مهرها، نشان‌ها و سایر وسایلی که از عصر قاجار و حتی پهلوی به‌جامانده است، به پژوهشگران در مطالعه و شناخت آن دوره کمک می‌کند.